

УДК 343.241:343.8

Т.А. Денисова

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАПОБІЖНОЇ ФУНКЦІЇ ПОКАРАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ З ПРАВОСЛУХНЯНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Теоретичне осмислення покарання як для пенології, так і для теорії кримінального права і кримінології, перш за все пов'язується з дослідженням його значення у поверненні до суспільного життя осіб, які відбували покарання та запобіганні рецидиву злочинів.

Кримінальне покарання як особлива форма державного примусу, впливає не тільки на особу засудженого та його найближче оточення, а й охоплює широкі верстви населення і корегує певні соціальні процеси, що протікають у суспільстві. Відтак, державі та суспільству слід визначитися з пріоритетами та заходами протидії злочинності. Цивілізований світ, який прагне до гуманізації, пропонує нову модель взаємовідносин суспільства зі злочинністю і новий погляд на покарання, його призначення, виконання і відбування [1]. Проте, свідомо зробити такий крок в Україні досить проблематично, оскільки науковцями та практиками відмічається значне погіршення криміногенної ситуації [2]: високий рівень рецидиву, зростання кримінального професіоналізму, зухвалість поведінки криміналітету тощо. За таких умов, зрозуміло, гальмуються позитивні процеси, пов'язані з гуманізацією покарань, обмеженням кримінальної репресії та запобіганням злочинам.

Інститут запобігання злочинності має давню історію. Він почав свій розвиток ще за часів появи кримінальної заборони і за останні декілька тисячоліть видатними науковцями, політиками та громадськими діячами всього світу було запропоновано з цього приводу багато цікавих ідей. Досить різноманітною була і практика їх застосування – від впровадження жорстоких каральних до цілком гуманних запобіжних заходів політичного, економічного, ідеологічного (інколи навіть релігійного) характеру [3]. Але той факт, що на сьогоднішній день злочинність не зникла як явище, свідчить про те, що жоден із засобів її запобігання не може стати єдиним абсолютно дієвим.

Запобіжна функція покарання здійснює вплив за трьома рівнями: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Це узгоджуються із загальною позицією більшості сучасних науковців, зокрема, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, В.М. Дрьоміна, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, О.С. Міхліна, М.О. Стручкова, В.О. Тулякова, І.В. Шмарова та ін. [4].

Реалізація даної функції покарання забезпечується Конституцією України, кримінальним та кримінально-виконавчим правом, що містять визначену групу інститутів і норм, що прямо чи побічно спрямовані на рішення запобіжних завдань. Хоча у Конституції України немає норм, які б прямо визначали обов'язки держави та її органів щодо запобігання злочинності, в ній міститься ряд статей, аналіз яких дає змогу визначити конституційні основи її

здійснення і, як правильно наголошує А.П. Закалюк, запобігання злочинності є невід'ємною функцією правової держави [5, с. 336]. Низка статей Конституції визначає обов'язки держави, здійснення яких може бути повним і комплексним лише у разі проведення діяльності щодо запобігання злочинності. Це стосується обов'язків держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3), захисту життя людини (ст. 27), її свободи та особистої недоторканності (ст. 29), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31) тощо. Як відомо, Конституція України передбачає можливість тимчасового обмеження певних прав громадян (ст.34), з метою запобігання заворушенням чи злочинам. [6]. Окремі положення щодо запобігання злочинності знайшли відображення в нормах законодавства. Зокрема, встановлення санкцій за різні види злочинних діянь, визначення підстав і умов, за наявності яких ці санкції реалізуються; встановлення системи покарань, зміст яких попереджає про покарання тих, хто порушить закон тощо. Особливе значення надається завданню боротьби зі злочинністю, адже у ст.50 КК України передбачені кінцеві цілі покарання, серед яких запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами займає особливе, пріоритетне місце [7]. В КВК України метою кримінально-виконавчого законодавства визначається захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, загальна та спеціальна профілактика і також запобігання тортурам, нелюдському або принижуючому гідність, поводженню із засудженими [8].

Одже, покарання не тільки утримує від злочинної поведінки засудженого і його оточення, окремі групи населення з нестійкою чи протиправною поведінкою, які через свою антисоціальну спрямованість здатні порушувати кримінально-правову заборону, а й виступає в якості одного з інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства, здійснює на нього психологічний та виховний вплив з метою формування правослухняної поведінки.

До змісту кримінально-виконавчого законодавства також входить певна група інститутів та норм, які безпосередньо або опосередковано направлені на вирішення завдань щодо запобігання вчиненню правопорушень або злочинів з боку осіб, які вчинили злочин і відбувають кримінальне покарання. До цього можна віднести норми КВК України, що регламентують режим відбування покарання і направлені на протидію вчинення правопорушень і рецидивної злочинності з боку осіб, які відбувають покарання, а саме: норми, що визначають порядок застосування стягнень до осіб, які відбувають покарання; норми, що визначають обов'язкову ізоляцію засуджених і постійний нагляд за ними; норми, що регулюють класифікацію засуджених та їх розподіл по видах кримінально-виконавчих установ; норми, що визначають підстави для застосування зброї та заходів безпеки, порядок огляду та обшуку жилих приміщень та виробничих об'єктів, встановлення адміністративного нагляду за особами, які звільнені з місць позбавлення волі тощо.

Засобами реалізації запобіжної функції в процесі відбування покарання, а саме в УВП є, зокрема, правові, морально-виховні, організаційні, управлінські, економічні, спеціально-запобіжні тощо. Так, запобіжний вплив здійснюють, як відомо, не лише заходи, що мають запобіжне цільове спрямування, а й ті, що мають інші цілі. Наприклад, заходи щодо удосконалення системи праці в УВП, адже якщо засудженим здобути позитивні трудові навички, якщо він має професію, що буде користуватись попитом після його звільнення, а заробітна платня буде цілком відповідати рівню життя, після відбування покарання саме це може мінімізувати прагнення до вчинення злочинних дій. Тому підвищення рівня та поліпшення якості професійного навчання сприяє запобіганню злочинності, тобто має запобіжний ефект.

Як відомо, реалізація запобіжної функції покарання в місцях позбавлення волі здійснюється в трьох формах: переконання, примус і стимулювання. У кримінології висловлена правильна, на нашу думку, позиція, згідно з якою використання переконання (з точки зору змісту) не потребує детального правовому регулюванні, а примус і стимулювання вимагають суворої правової регламентації [9]. Переконання по своїй суті є одним із засобів неформального загальносоціального впливу й контролю, що базується на соціальних (моральних, етичних та інших) нормах, зазвичай не має правової форми, яка не вторгається в юридичну сферу життя людей, не зачіпає права і законні інтереси громадян і застосовується незалежно від правової дії [10, с. 147]. Тому детальна правова регламентація таких сторін запобіганню злочинів, які ґрунтуються на переконанні, може призвести до зайвого регулювання правом цієї діяльності [11]. Правове регулювання примусу необхідно тому, що примус завжди, так чи інакше, торкається, як правило, обмежує, права та інтереси засуджених, а тому вимагає чіткої правової регламентації. Необхідність правового регулювання стимулювання зумовлюється тим, що, з одного боку, суб'єкти профілактики, які здійснюють відповідну діяльність, наприклад, надання допомоги в побутовому або трудовому влаштуванні, повинні бути не тільки зобов'язані проводити такого роду заходи, але й мати права, що забезпечують можливість реалізації цих заходів, і, з іншого - засуджені, поведінка яких стимулюється, повинні бути впевнені в тому, що їхня діяльність отримає схвалення, закріплене в законі, що може закріпити їх подальшу правослухняну поведінку.

Складовою запобіжної функції покарання є профілактична діяльність в УВП. Механізм правової регламентації профілактики злочинів в УВП досить своєрідний. Регламентація, що заснована на нормах Конституції України, діє через призму системи норм кримінально-виконавчого права, при цьому конституційні положення і норми інших галузей законодавства трансформуються, коригуються, конкретизуються або обмежуються нормами кримінально-виконавчого законодавства, головним чином тими, які визначають режим відбування покарання у виправних установах. Таким чином, правова система регулювання запобіганню злочинам в УВП являє собою сукупність своєрідно і різнобічно взаємопов'язаних норм. Аналіз цієї системи, а також матеріали анкетування персоналу КВС, дозволяють виявити їх ставлення до ефективності кримінально-правової

профілактики. Так, більшість з опитаних (51,4%) кримінально-правові засоби розглядають як ефективний засіб профілактики злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі. Однак досить високим є відсоток осіб (42,9%), які вважають такі засоби неефективними. Це, на нашу думку, пояснюється наступним. По-перше, деякі співробітники недооцінюють профілактичний потенціал кримінально-правових та кримінально-виконавчих норм, більш того, спостерігається слабка знання їх змісту та особливостей застосування. По-друге, практикою неточного застосування таких норм, недооцінкою деякими співробітниками складності їхнього застосування. По-третє, не завжди враховується специфіка УВП, дані про особу засуджених, характер вчинених ними раніше злочинів, займаний неформальний статус у процесі відбування покарання, поведінку та вплив на оточуючих. Вагалися з відповіддю 4,4% з числа опитаних, а 1% – дали інші відповіді. В їх числі вказується на більшу ефективність застосування замість вказаних норм заходів дисциплінарного впливу. Результативність такого рішення пояснюється оперативністю їх прийняття, особливо за злочини невеликої тяжкості та правопорушення.

Загальновідомо, що діяльність держави повинна бути спрямована на те, щоби особа, яка вчинила злочин, обов'язково не тільки була покарана, а й свідомо змогла змінити асоціальний спосіб життя на загальноприйнятний. Показником ефективності такої діяльності могла б стати статистика рецидиву, тобто вчинення злочинів особами, раніше засудженими. В Україні за сучасними даними середній показник рецидиву щороку складає близько 25-28%. Але ми приєднуємось до позиції А.П. Закалюка, що темп зростання рецидиву злочинів у декілька разів більший [12, с. 525-527], тобто більш третини засуджених, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі, через якийсь час знову вчинюють злочини. Це ставить під сумнів ефективність діяльності персоналу УВП, особливо в частині застосування до засуджених індивідуальних профілактичних заходів.

Як не прикро відзначати, слід визнати, що сьогодні на індивідуальному рівні дія запобіжної функції практично втрачена. Хоча завдяки останній, засуджений у процесі відбування покарання, повинен засвоїти соціально схвалювані стандарти поведінки, виробити ціннісні орієнтації й свідоме підпорядкування моральним і правовим нормам, відновити втрачені й ослаблені в результаті фізичної ізоляції соціальні зв'язки, функції і свій правовий статус. Досягнення позитивних результатів, а саме правослухняна поведінка, осуд вчинення злочину, соціальна адаптація і життя без правопорушень, - все це є головним підсумком карально-виховного впливу і ознакою виправлення особи. Але досягти цього вельми непросто, оскільки існує ціла низка об'єктивних і суб'єктивних факторів, які стають нездоланною перешкодою. Свого часу М.О. Стручков відзначав, що правильна наукова організація виконання покарання вимагає глибокого вивчення особливостей засудженого [13, с. 167]. Нами ретельно вивчено посадові обов'язки персоналу КВС, які повинні здійснювати індивідуальний вплив на засуджених, типову Індивідуальну програму соціально-психологічної роботи із засудженими, запропоновану Державним

департаментом України з питань виконання покарань та інші подібні матеріали і ми переконані, що таку послідовну, цілеспрямовану роботу жоден працівник проводити не взмозі, а тим більше фіксувати її [14]. Щоби виконати хоча б мізерну частину з вказівок щодо роботи із засудженим та надання рекомендацій іншим підрозділам, потрібна спеціальна соціально-психологічна служба. Враховуючи те, що зараз на шістьсот засуджених штатним розписом передбачено одного психолога, ми переконані, що така служба і, загалом, така індивідуальна робота сьогодні є “замилуванням ока” суспільства і ні за яких умов вона непридатна здійснювати виправний вплив та роботу із соціальної реабілітації засуджених. Більш того, такий формалізм є шкідливим і для самих засуджених. У зв'язку з цим, на нашу думку, особливої уваги заслуговують питання професійної підготовки та перепідготовки кадрів, які зможуть у подальшому опанувати мистецтво виховної та профілактичної діяльності.

Узагальнюючи сказане, слід підкреслити, що жодні заходи запобігання злочинності не призведуть до належного результату без глобальної гармонізації суспільних відносин. Слід дослухатися до науковців та практичних працівників, якими були запропоновані сучасні заходи впливу на засуджених. У разі правильного застосування такого практичного досвіду та теоретичних ідей з'явиться цілком реальна можливість зменшити рецидив злочинів, що дасть можливість призупинити загальний рівень злочинності, а також досягти певного успіху у формуванні законослухняної поведінки у осіб, які відбувають покарання з метою їх ефективної ресоціалізації у суспільство.

Література

1. Зер Ховард. Восстановительное правосудие: Новый взгляд на преступление и наказание / Общ. ред. Л.М. Карнозовой. – М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 1998. – 354 с.; Кристи Нильс. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к Гулагу западного образца /Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. – М.: РОО “Центр содействия реформе уголовного правосудия”, 2001. – 224 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 712с.; Шакун В.І. Суспільство і злочинність. – К.: Атіка, 2003. – 784 с.
3. Вагоме значення для розвитку теми запобігання злочинності мають роботи зарубіжних та вітчизняних науковців, від минулого до сьогодення: Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Ф.А. Вольтер, Д. Дідро, Д. Говард, Д. Локк, І. Кант, І. Бентам, І. А. Фейєрбах., Г. Гегель, А. Кетле, Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Г. Тард, А. Прінс, Ф. Ліст, З. Фрейд, О. М. Радіщев, О.Ф. Кістяківський, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, О.М. Литвак, А.П. Тузов, В.О. Туляков, В.І. Шакун та ін.
4. Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: Монография. – Х.: Прапор, 2005. – 224 с.; Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: Монография. – О.: Юрид. літ., 2009. – 616 с.; Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 424 с.; Михлин А.С., Стручков Н.А., Шмаров И.В. Теоретические проблемы правового регулирования исполнения наказания // Сов. гос. и право. – 1988. – № 4. – С. 72-86.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

6. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
7. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання. – К.: Атіка, 2003. – 96 с.
9. Гаухман Л.Д. Правовые основы предупреждения преступлений: Лекция. – М.: Академия МВД СССР, 1990. – 48 с.
10. Кан Уэда. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с япон. – М.: Прогресс, 1989. – 256 с.
11. Бабаев М.М. Профилактика преступлений как нравственно-правовая проблема // Правовые проблемы профилактики правонарушений. Труды Академии МВД СССР. – М., 1985. – С. 17-24.
12. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 712 с.
13. Стручков Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – 112 с.
14. Положення про психологічну службу установи виконання покарань / Наказ ДДУПВП № 33 від 17 березня 2000 р.; Денисова Т.А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / За заг. ред. А.А. Музики. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – С. 324-332.

Анотація

Денисова Т.А. Реалізація запобіжної функції покарання в місцях позбавлення волі та відновлення особистості з правослужняною поведінкою. – Стаття.

В Україні науковцями та практиками відмічається значне погіршення криминогенної ситуації. За таких умов гальмуються позитивні процеси, пов'язані з гуманізацією покарань, обмеженням кримінальної репресії та запобіганням злочинам. Але жодні заходи запобігання злочинності не призведуть до належного результату без глобальної гармонізації суспільних відносин.

Ключові слова: покарання, гуманізація

Summary

Denisova T.A. Realization of preventive function of punishment in the places of imprisonment and proceeding in personality with a legal conduct. – Article.

Science officers and experts marked a considerable deterioration of criminological situations in Ukraine. The positive processes concerns with a humanization of punishments, restriction of a criminal reprisal and prevention of crimes is decelerate by such circumstances. Without global harmonization of the public relation any measures of prevention of criminality will not lead to the appropriate result.

Key words: sentencing, humanization